

PANORAMA DE LA LITERATURA CONTEMPORÀNIA CATALANA A L'ARAGÓ¹

Artur Quintana i Font

Institut d'Estudis Catalans - Consello d'a Fabla Aragonesa

És ben coneguda, tràgica i penosament sabuda, la forta discriminació que de sempre —i sempre vol dir des de l'abolició dels Furs de l'Aragó el 1704, si més no—² pateix la llengua catalana a l'Aragó, i en conseqüència la seua literatura. No cal, doncs, parlar-ne ací. Només vull exposar un detall que entenc com a força simptomàtic d'aquesta persistent discriminació, malgrat que pugua semblar una subtilesa: a l'hora de parlar

1 Per a conèixer aquesta literatura són de consulta obligada dues obres d'Hèctor Moret (1998; 2009: 33-72).

2 Possiblement aqueixa discriminació de la llengua catalana i la cultura que conforma a l'Aragó ve de molt abans. Se'n coneixen eloqüents testimonis ja des del segle XVI, com el del bisbe d'Albarrasí Bernardino Gómez Miedes al seu llibre *La Historia del Muy alto e invencible Rey Don Iayme de Aragón* publicat el 1584 a València per la viuda de Pedro Huete:

Y por ser el Rey, no solo fundador de la ciudad [València], pero de sus leyes y fueros, quiso que se escriuiesse en su propria lengua materna, que fue la Limosina, como se hablaua en Cataluña. [...] Como entendieron esto los Aragoneses [...] se tuuieron por muy agrauados, de que los fueros y leyes de Valencia se escriuiesen en lengua Catalana, o Limosina, tan obscura y grossera: y que fuera harto mejor en la Latina, o alomenos Aragonesa [...] Tambien eran del mesmo parecer [...] los Castellanos, y los de mas mercaderes Españoles, que allí [València] se hallauan, que hablauan casi en la misma lengua de los Aragoneses: aborresciendo en grandes maneras la Catalana, o Lemosina, porque no se podian hazer a ella, ni hablarla, mas que la Caldea (251).

L'inici de la discriminació de la llengua catalana a l'Aragó ja es devia iniciar després del canvi de dinastia el 1412. És un camp de la història externa de la llengua on hi ha encara moltíssim per investigar.

de la llengua o la literatura catalanes a l'Aragó, hi ha la forta tendència oficiosa de substituir la preposició «a» per «de»: «la llengua, o la literatura, catalanes de l'Aragó» en comptes de «la llengua, o la literatura, catalanes a l'Aragó». I això es fa sobretot, no pas com a qualificatiu merament geogràfic, o quasi, com passa amb la llengua o la literatura alemanya de Suïssa, o la llengua o la literatura francesa del Canadà, per exemple, sinó per a mostrar que en el cas de la llengua o la literatura catalana de l'Aragó es tracta d'una llengua o una literatura aragoneses del tot deslligades dels altres territoris de llengua i literatura catalanes. És un sil·logisme matusser: si són «de l'Aragó», no són «de Catalunya», i d'això es tracta. D'una característica bàsicament geogràfica se'n fa una de bàsicament identitària.

Tanmateix, amb «de» o sense, sí que hi ha uns trets que permeten caracteritzar la literatura en català a l'Aragó enfront de la que es produeix en altres territoris del domini d'aquesta llengua, de manera semblant com passa, per exemple, amb la que es fa al País Valencià o a Menorca, i que en tot cas són uns trets molt més significatius que quan es tracta de caracteritzar la literatura a la Safor o a la Segarra.

L'escriptor en català a l'Aragó, com qualsevol altre ciutadà d'aquest país nostre, és socialitzat en un imaginari —l'aragonès— on la llengua catalana i la cultura que aquesta conforma no hi té cabuda. Els minsos esforços institucionals que s'han fet, i actualment es fan, per a capgirar aqueixa situació, això sí sempre penjats d'un fil, tenen ara com ara ben poca incidència. És així que l'escriptor en català a l'Aragó s'ha de debatre, imperativament, «*en esa dificultad tan difícil de asumir —la dualidad catalano-aragonesa—, sin traicionar patria y cultura, suelo y lengua*», com declarava en Desideri Lombarte el 1988 (cf. Lombarte, 2003: 337). I això no passa a cap altre territori de la llengua catalana, on l'escriptor en català no es debat en la dualitat catalano-espanyola, catalano-francesa o catalano-italiana, o si ho fa, no pas imperativament. No hauria de recordar, també per massa sabut, que la llengua catalana i la cultura que conforma no tenen tampoc cabuda en els imaginaris espanyol, francès ni italià.

Els restants trets que exposaré, sense ser exclusius de l'escriptor en català a l'Aragó, sí que hi tenen una forta presència.

L'àmbit on es desenvolupen els textos dels autors aragonesos en català són abassegadorament els del propi territori —pensem en la creació dels

mites de Mequinensa per en Jesús Moncada, de Pena-roja per en Desideri Lombarte o de la Codonyera per en Josep Miquel Gràcia, que no són pas els únics. És clar que l'escriptor escriu a tot arreu d'allò que coneix bé, però en el nostre cas els autors, conscientment o inconscient, se senten empesos a descriure uns territoris que fins ara no havien estat gaire presents a les lletres catalanes.³ És com un deure que cal acomplir, i que, només un cop fet, pot donar pas a altres escenaris, sense abandonar mai les temàtiques territorials pròpies, com es pot observar en els tres autors adés esmentats, i en d'altres, evidentment.

En la tria del model de llengua a fer servir, una temàtica que ha estat tractada a fons per Hèctor Moret (1998: 129-139), cal recordar que la majoria d'aquests autors no han estat alfabetitzats en català, i només uns quants ho han estat més o menys precàriament.⁴ Tot i això, llevat de determinats casos (veg. Moret, 1998: 132-136), es fa servir ja des d'un principi l'ortografia estàndard, també quan es reproduceix, amb més o menys fidelitat, la fonètica local.⁵ En la morfosintaxi s'hi observen fonamentalment dos models: morfosintaxi estàndard o morfosintaxi local, amb un clar predomini de la darrera, i no falten autors que fan servir en la seua obra tots dos models enduts per motivacions en general aparents,⁶ encara que en alguns casos reclamen una certa atenció de part del lector per a comprendre-les.⁷ En el lèxic els autors usen profusament molts mots i fraseologia propis dels seus parlars i desconeguts dels diccionaris normatius, que així tenen, mots i fraseologia, el camí obert cap a la normativitat. És

3 Veg. un breu esbós a Quintana (2001: 33-37).

4 En època moderna l'ensenyament de la llengua catalana a l'Aragó s'inicià al curs 1984-1985 amb caràcter optatiu d'una a tres hores setmanals en algunes escoles de la Franja. Amb algunes excepcions —al Mesquí i a comptats punts de la Ribagorça i la Llitera— s'ha estès de mica en mica, amb més o menys desenvolupament, aquest ensenyament a tot el territori.

5 Aquest és el cas de la trilogia teatral d'Agustí Larrègola Ferrer (2005), concretament a l'obra *Lo solc dret*. Les restants obres de la trilogia —*Lo solc tort*. *La entera*— alternen l'ortografia estàndard amb grafies patoisantes de base castellana.

6 Així Josep Miquel Gràcia i Susana Antolí, que en les seues primeres obres usaven la morfosintaxi local, en les més recents fan servir més l'estàndard, i un procés invers s'observa en l'obra d'Hèctor Moret, Carles Terès i Marta Momblant, que només fan servir la morfosintaxi local en els personatges franjatsins.

7 En el poemari de Cesc Gil i Lombarte (2013).

una actitud que ja en la dècada dels trenta del segle passat en Pompeu Fabra (1968: X) recomanava als escriptors:

Segurament algú no trobarà bé que no sigui inclòs en el Diccionari General tal o tal mot peculiar de la seva contrada; però que pensi que si aquest mot ha de figurar un dia en el diccionari general de la llengua literària, ha d'ésser perquè un escriptor d'aquella contrada l'elevi, ell que el coneix bé, a la categoria de mot literari.

La temàtica morisca, d'exaltació nostàlgica del passat islàmic, i en certs casos identitària amb aquest, es prou freqüent entre els escriptors en català a l'Aragó, que en això coincideixen només amb els de la Catalunya Nova, el País Valencià i les Balears, però no amb els de la Catalunya Vella. En són bons exemples Desideri Lombarte (1999: 120; 1995: 42), Tomàs Bosque (2010: 40; 2009: 73), Xavier Terrado (2004), i més encara Hèctor Moret (2006: 13, 46-48, 230, 268, 274, 275).

A més d'aquests trets poc o molt característics, o del tot, l'especificitat de la literatura contemporània en català a l'Aragó ha estat reforçada també, encara que no sempre ni amb la mateixa intensitat a tot arreu, per la historiografia literària. Crec que hem de considerar el primer text sobre aqueixa temàtica l'entrada *Literatura en catalán en Aragón* de la *Gran Enciclopedia Aragonesa* (Quintana, 1981: 2073-2074), on es descriu també, és clar, la de la contemporaneïtat d'aleshores. I a partir d'aquell moment s'han publicat una bona gavella d'articles on s'exposa aquesta literatura, generalment dins del marc de tota la literatura catalana a l'Aragó,⁸ ocasionalment dins d'un marc comarcal.⁹ Les introduccions a les nombroses antologies presenten moltes consideracions historiogràfiques. Els autors d'aquests tipus d'articles o introduccions són quasi sempre aragonesos de llengua catalana, amb alguna excepció. A la historiografia literària feta per altres autors de l'Aragó o de Catalunya les actituds enfront de la literatura contemporània en català a l'Aragó són prou diferents. Els primers, els autors aragonesos no franjatins, amb la sola excepció de l'article *Literatura en catalán en Aragón* de l'*Apèndice II* de la *Gran Enciclopedia Aragonesa* obra del

⁸ Veg. Quintana (1984: 122-125; 1990: 217-221); Moret/Quintana (1995: 391-403); Moret (1998: 117-138); Sancho (1998: 309-320).

⁹ Quintana (2009: 34-43), referit al Baix Aragó.

saragossà Francho Nagore Laín (1987: 212-213), no n'hi han dedicat cap. Els costa d'entendre que a l'hora de parlar de la literatura a l'Aragó no poden referir-se només, o quasi, a la que s'hi fa en castellà, i obviar, o reduir a un mínim, la que ho és en aragonès, i més encara en català. I és així com a l'antologia *Yin. Poetas aragonesas 1960-2010* d'Ángel Guinda (2010) no hi cap poeta en aragonès ni en català —l'autor hi indica tanmateix que «Dejo para otro trabajo la poesía femenina escrita en aragonés y en catalán de la Franja» (Guinda, 2010: 7)— ni tampoc a la *Poesía aragonesa contemporánea* de Pérez Lasheras, «a mi pesar» com declara l'antòleg, que tanmateix dedica una pàgina a comentar la poesia aragonesa en aragonès i català —9 línies a aqueixa darrera llengua— (Pérez Lasheras, 1996: 26). A *Los cisnes aragoneses. De Marcial a los penúltimos poetas*, un llibre de 451 pàgines, Juan Domínguez Lasiera (2012: 343) descriu la poesia contemporània en català a l'Aragó de la segona meitat del segle xx en cinc línies, i no tan gasius en fer-ho són María Soledad Catalán i Agustín Faro (2010: 449-452) a *Introducción a la historia de la literatura en Aragón* que hi dediquen quatre pàgines de les 255 on presenten el segle xx. A les històries de la literatura catalana fetes des de Catalunya no és territorialitza ni l'Aragó ni la Franja, sinó que se situen els autors aragonesos en català allà on els correspon en la periodització general, seguint en això l'exemple donat per la *Història de la Literatura Catalana* de Riquer/Comas/Molas. Els diccionaris de literatura per autors, tant si són redactats a l'Aragó (cf. Barreiro, 2010) com a Catalunya (cf. Broch, 2008), entren, amb prou abundància, escriptors aragonesos en català, si bé no contribueixen a la territorialització, ja que això només ho evidencia l'article dedicat a cada autor, llevat, és clar, del de n'Hèctor Moret, esmentat al principi d'aquest text, i el d'en Joaquim Monclús (2014: 313-337). La situació es semblant per a les antologies. A les compilades per antòlegs franjatins —en registro un total de cinc—¹⁰ la territorialització és, no cal dir, absoluta. En tots els altres casos l'especificitat aragonesa dels autors franjatins només es pot trobar, com he escrit adés, llegint-ne les biografies en cas d'haver-n'hi.¹¹

En els mitjans de comunicació, tant aragonesos com catalans, la literatura contemporània en català a l'Aragó té un escàs ressò, si bé se'n destaca la territorialització. Només se'n parla amb regularitat a la revista

10 Veg. *Antologies*, a la Bibliografia.

11 Veg. *Antologies*, a la Bibliografia.

mensual des de 1999 *Temps de Franja*, la sola que es publica íntegrament en català al nostre país. I més encara al seu encartat *Styli locus*, de quatre pàgines de periodicitat semestral des de 2009 i dedicat exclusivament a la literatura i en especial a la que es fa en català a l'Aragó.

Existeix un premi, *Guillem Nicolau*, per a obres escrites en català per autors aragonesos. Aquest premi va ser instituït pel Govern del nostre país el 1986, que l'ha suprimit de tant en tant segons les seues diferents orientacions polítiques o les disponibilitats pressupostàries. Així ha estat durant l'anterior legislatura, la coneguda com a Lapapyp-Lapao. M'arriben notícies que en l'actual legislatura podria recuperar-se, però no s'acaben de confirmar.¹² El premi *Desperta, ferro!* de literatura escolar, que es convocava ininterrompudament des del 1988, es troba aturat des de l'any 2008. Hi hagué el projecte de publicar-ne els textos premiats, que no ha tirat endavant. L'ajuntament de Saragossa convocava anualment des del 1998 un concurs de cobles aragoneses en llengua catalana, el qual es va interrompre en 2015; les cobles premiades en els anys 1998 a 2009 han estat publicades en volum (Sasot, 2010). Hi ha alguns pocs altres premis aragonesos literaris —com el que atorga l'Ajuntament de Pena-roja des del 2003—, on les obres en català solen competir amb d'altres en castellà, i de vegades també en aragonès. No cal dir que els autors en català de l'Aragó poden presentar les seues obres a qualsevol concurs arreu del domini de la llengua, i així ho fan. A finals del segle passat es va crear el programa Jesús Moncada, Escriptor a l'Aula, suprimit durant la darrera legislatura i s'ha recuperat el 2016. A la difusió de la literatura en català d'autors aragonesos contribueixen també les rutes literàries dedicades a alguns autors, que han pres una certa volada des d'enguany i, sembla, que tindran continuació. De moment se n'han publicat dues per part de la Direcció General de Política Lingüística, dedicades a Jesús Moncada a Mequinensa¹³ i a Desideri Lombarte a Pena-roja.¹⁴ N'hi ha una tercera en preparació per a Josep Galan a Fraga.

12 La recuperació del premi s'ha fet efectiva aquest 2017, com es pot comprovar en el BOA núm. 153, de 10 d'agost.

13 Veg. el fulletó, *Rutes Literàries. Pels Camins de la memòria. Jesús Moncada i Estruga* (2016). Mequinensa: Direcció General de Política Lingüística /Ajuntament de Mequinensa.

14 Veg. el fulletó, *Rutes literàries. Pels camins de la memòria. Desideri Lombarte i Arrufat* (2016). Pena-roja: Direcció General de Política Lingüística /Ajuntament de Pena-roja.

L'edició de llibres de la literatura que ací ens ocupa s'inicia amb la publicació a Barcelona el 1973 d'*Històries de la mà esquerra* de Jesús Moncada (1973). Des d'aleshores s'han publicat un centenar llarg d'obres literàries d'autors contemporanis aragonesos en català. Aquestes publicacions han estat fetes, en ordre decreixent quant al nombre d'obres, per les associacions d'estudi i foment de la llengua catalana a l'Aragó, així com per diverses institucions de l'Administració aragonesa i diferents editorials comercials catalanes i valencianes. L'edició comercial aragonesa d'autors aragonesos en català només ha publicat fins ara tres títols en català (Gara d'Edizions) i uns quants més en traducció aragonesa o castellana (Gara d'Edizions i Xordica). La desaparició del premi *Guillem Nicolau*, abans esmentada, i la forta disminució de subvencions en els darrers anys a les associacions, i encara més d'ençà de l'anterior legislatura, han reduït considerablement a l'Aragó l'edició d'obres d'autors aragonesos contemporanis en català. Tanmateix es manté la col·lecció *Lo Trinquet* de l'Institut de Estudios Turolenses¹⁵, que des de 2009 sol publicar un títol anualment, concretament sis títols fins ara, i el 2015 anunciava la publicació de la *Poesia Completa* de Desideri Lombarte i Arrufat.¹⁶ Només a Catalunya se segueix publicant obra d'autors aragonesos en català.

La literatura en català a l'Aragó només té una certa presència als segles XIII i XIV, després tan solament trobem comptats autors i encara quasi només a partir de finals del segle XIX. La renovació amb continuïtat de les lletres catalanes a l'Aragó s'inicia cap al final de la darrera dictadura, i la podríem anomenar Renaixença si no fos que ens arriba amb més de cent anys de retard en comparació amb la dels altres territoris del domini de la llengua. L'equilibri que observem entre la producció poètica i la narrativa per part dels autors contemporanis en català a l'Aragó és també un obstacle per a poder qualificar de Renaixença el moviment. És ben sabut que les *renaixences* solen passar per un període de predomini abassegador, sinó total, de la poesia, i en són bons exemples la renaixença de les literatures del nostre entorn: basca, gallega, occitana, etc., o la dels

15 Sobre aquesta col·lecció, veg. la *Presentació* dels editors al volum primer (Quintana, 2009: 9-10 [Antologies]).

16 Veg. a la solapa d'Antolí (2015). Sobre aquesta col·lecció, vegeu la *Presentació* dels editors al volum primer (Quintana, 2009: 9-10 [Antologies]).

altres territoris de llengua catalana. La literatura que ací tracto no renaix, sinó que s'incorpora a les restants literatures catalanes, que ja fa molt de temps que han deixat enrere les seues renaixences.

Una certa millora de la situació econòmica en el tardofranquisme obre l'accés als estudis mitjans i superiors de la joventut de la baixa i mitjana pagesia, aclaparadorament majoritària a la Franja, i això, unit a una censura mínimament tolerant amb les identitats no castellanés d'Espanya, porta a l'aparició d'uns autors que, ben conscientment, trenquen per primera vegada amb els seus textos en català l'imperant monopoli lingüístic i cultural del castellà a l'Aragó. Els primers a fer-ho són els cantautors Tomàs Bosque de la Codonyera i Àngel Villalba de Favara el 1968 afegint-se al moviment de la Nova Cançó a Catalunya i al País Valencià, especialment per l'exemple del cantautor xatívi Raimon. Amb ells comença la literatura contemporània en català a l'Aragó, i tant ells, com els nous autors que se'ls aniran afegint, estaran convençuts durant prou de temps que són els primers d'escriure en català al nostre país. Molt poquet a poquet aniran veient que darrera d'ells hi ha un passat literari en català a l'Aragó, no abundós, però tampoc menyspreable, un passat que encara a hores d'ara no coneixem pas ben bé del tot.

Continuant en el temps ens trobem el 1973 amb el primer llibre, obra d'en Jesús Moncada, les *Històries de la mà esquerra*, com ja abans he escrit, un llibre que havia anat precedit per la publicació el 1971 a la revista montserratina *Serra d'Or* de l'article del mateix autor *Crònica del darrer rom* (Moncada, 2003: 7-24), on s'esbossen molts dels temes que després Moncada desenvoluparà a les novel·les. Un jove Anton Abad, nascut el 1958, s'afegeix ben aviat —el 1989 surt el seu primer disc— al petit nucli de cantautors citats. Moltes coses s'anaven covant durant aquells anys, que es faran realitat a la dècada dels vuitanta del segle passat, quan el moviment literari en català pren realment embranzida entre nosaltres. Malgrat la migradesa encara de tot plegat en aquells anys ja hi ha qui gosa publicar l'any 1981 a la *Gran Enciclopedia Aragonesa* un brevíssim esbós, més amunt esmentat, de la literatura contemporània en català a l'Aragó. El 1983 Josep Galan publicà la que serà la primera novel·la aragonesa en català, *Mort a l'Almodí*, que anirà seguida per *L'home de França* de Josep Anton Chauvell, obra guanyadora el 1986 del primer premi *Guillem Nicolau* i apareguda aquell mateix any. És aleshores quan comencen a fer-se

conèixer, de primer en revistes —*Andalán, Rolde, Gaceta del Matarraña, Desperta, ferro!, Sorollà!.*, etc.—, després en llibres, tant Hèctor Moret com el malaguanyat Desideri Lombarte, mort el 1989, l'obra del qual, en gran part publicada pòstumament, es produeix tota en aquesta dècada. Les primeres antologies són també d'aquell temps, i quan el Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana l'any 1986, que va trobar força ressò a l'Aragó, aparegueren a les seues *Actes* una nodrida mostra dels primers assaigs d'autors aragonesos en català. El 1988 en Jesús Moncada publicava la seua primera novel·la, *Camí de sirga*.

De llavors ençà, i a pesar de la creixent hostilitat a la llengua catalana al nostre país, i evidentment també a la seua literatura, aquesta ha seguit avançant. A la desena escassa d'escriptors fins al 1990 cal sumar-ne una trentena amb obra apareguda en llibre, antologies, diaris i revistes, i altres tants que ho fan només en antologies, diaris i revistes. Bastants d'autors tenen obres seues en part traduïdes a altres llengües —Jesús Moncada, Hèctor Moret, Carles Terès, Francesc Serés, Mercè Ibarz, etc.—, i s'han professionalitzat del tot o tendencialment Jesús Moncada, Mercè Ibarz, Francesc Serés, Lluís Rajadell, Hèctor Moret, Mario Sasot, etc. Hi ha també altres cantautors i els grups musicals prou nombrosos que han anat sorgint: Àngel Soro, Duo Recapte, NoTinkSon, los Draps, Ya BaBé, Temps al Temps, etc.

Observem ara cap a quins gèneres s'orienten aquests autors. Llevat del teatre, molt faltat d'estructures materials i d'actors, cosa que no és precisament un estímul per als autors, tots els altres són abundantment tractats.

A les novel·les es descriu majoritàriament el temps viscut pels autors, amb els grans cicles d'en Jesús Moncada, Francesc Serés i Mercè Ibarz centrats al Baix Cinca, d'en Josep Antoni Chauvell a la Llitera i d'en Lluís Rajadell al Matarranya, i l'acció, com ja he indicat, no sol transcórrer-hi gaire fora d'aqueixos territoris. És molt de doldre que no haja sorgit un cicle paregut per a les terres altes ribagorçanes, vegeu, però més endavant, la narrativa breu d'Isidor Cònsul. Dotze autors més han publicat una o dues novel·les cadascun (Carles Andreu, Susana Antolí, Susanna Barquín, Maria Pilar Febas, Josep Galan, Silvestre Hernández, Desideri Lombarte, Merxe Llop, Marta Momblant, Josep San Martín, Carles Terès i Javier Terrado).

La narrativa breu, prou abundosa, ha estat recollida en volum per David Albesa, Miquel Blanc, Josep Antoni Carrévalo, Josep Antoni Chauvell, Isidor Cònsul, Teresa Jassà, Jesús Moncada i Mari Zapater. Ells mateixos i bastants d'altres solen publicar-ne en revistes.

En poesia, la considerable i variada obra de Desideri Lombarte és centrada quasi del tot en el cicle de la seua vila natal —*sempre Pena-roja*, dirà. Només cap al final de les seues relativament curtes anyades, vuit, de producció literària, s'obre cap a d'altres temàtiques. Un procés semblant s'observa en la poesia de Josep Miquel Gràcia que, a partir d'uns poemaris volgudament i intensa codonyerencs, ha passat a poetitzar molts d'altres temes i territoris. Juli Micolau, amb una poesia molt atractiva, si bé no sempre de fàcil accés, per més que molt gratificant, va en camí de crear un gran cicle poètic. Hèctor Moret ha aconseguit ja un gran cicle poètic, tancat i clos des de fa un cert temps segons pròpies declaracions, tot i que de tant en tant incompleix els seus assumits propòsits i segueix publicant algun text, això sí sovint de circumstàncies, diuen. Autors d'un o més poemaris són Susana Antolí, el cantautor Tomàs Bosque, Maria Pilar Febas, Francesc Gil, Teresa Jassà, Marià López Lacasa i Josep San Martín. Tots aquests autors, i molts d'altres, publiquen en antologies i prou sovint en revistes.

Els llibres d'assaig no són gaire nombrosos, i no sempre són fàcils de destriar dels d'investigació. Són clarament obres d'assaig les d'Arantxa Capdevila, Josep Lluís Espluga, Hèctor Moret, Joaquim Montclús i Mario Sasot.

L'articulisme és el gènere que compta amb més escriptors i que s'enumeren amb quasi exhaustivitat al diccionari de n'Hèctor Moret citat al principi d'aquest text. Publiquen els articles bàsicament al mensual *Temps de Franja* de dinou pàgines, i a les columnes setmanals en català del *Diario de Teruel* i *La Comarca* d'Alcanyís, així com també al mensual alcanyissà *Compromiso y Cultura*, o amb alguna freqüència a les revistes *Turolenses* de Terol i *Rolde* de Saragossa, i ocasionalment a d'altres. Els nostres diaris nacionals i el *Diario del Alto Aragón* tenen vetat l'ús del català a les seues pàgines, potser no *de iure*, però sí *de facto*. Bastants articulistes publiquen en diaris i revistes d'altres territoris de llengua catalana. Alguns autors també en recullen parcialment els articles en volum, com ara Tomàs Bosque, Jesús Moncada, Hèctor Moret, Josep A. Chauvell, Francesc Ricart o Ramon Sistac; una selecció dels articles publicats a *La Comarca* han estat aplegats en llibre el 2007 (veg. Sancho, 2007).

I arribem al teatre, el gènere més desassistit, segurament per les dificultats en veure representades les obres, com ja he dit abans. Fan excepció els molts sainets costumistes de les germanes Bean i la trilogia *Soldret* d'Agustí Larrègola, els uns i l'altra representats respectivament sobretot a Fraga i a Estopanyà. Altres autors, Josep Anton Chauvell, Desideri Lombarte, Marta Momblant i Francesc Serés han publicat algunes poques obres teatrals, poc o bastant representades. Sobre narratives d'en Jesús Moncada s'han creat espectacles teatrals.

Altres gèneres, com epistolaris —Desideri Lombarte—, memòries —Juan Enjuanes, Artur Quintana—, dietaris —Edmon Vallès— ofereixen encara no gaires mostres. La relativa joventut del moviment n'és segurament una causa.

Tot plegat evidència que la literatura contemporània en català a l'Aragó va obrint-se camí, malgrat l'ambient tan sovint hostil en què li toca viure, permanentment a contracerç. La seua existència és la prova que les paraules d'àugur de Desideri Lombarte (2000: 136) podrien fer-se realitat:

*Quan no quedarà res,
només ermes les terres, sec el mar,
quedarà la paraula. Quedarà.*

Bibliografia

1. Generalitats

a) Estudis

- CAMPS, Josep (2007): «Sobre l'edició catalana a l'Aragó: els *Quaderns de les Cadolles*». *Serra d'Or*, 568 (abril 2007), p. 97-100.
- CATALÁN, María Soledad / FARO, Agustín (2010): *Introducción a la historia de la literatura en Aragón*. Zaragoza: Mira.
- CHAUVELL, Josep A. (1999): «Aproximació a la literatura catalana de la Franja». VALLVERDÚ, Josep (ed.): *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a la Franja (Calaceit i Fraga)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 87-93.
- CÒNSUL, Isidor (2004): «Escriptors de la Franja». *Serra d'Or*, 530 (febrer 2004), p. 35-38.

- DOMÍNGUEZ, Juan (2013): *Los cisnes aragoneses. De Marcial a los Penúltimos Poetas*. Zaragoza: Delsan (Clásicos, 9).
- MONCLÚS, Joaquim / QUINTANA, Artur (1989): «El català a l'Aragó». *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1986)*, VIII. València: Institut de Filologia Valenciana, p. 196-212.
- MORET, Hèctor (1994): «Una dècada de literatura catalana de l'Aragó catalanòfon (1984-1993)». *Ressò de Ponent*, 116 (febrer 1994). Lleida, p. 40-41.
- MORET, Hèctor (1996): «Notes sobre literatura catalana contemporània a l'Aragó». *Rolde*, 76 (abril-junió 1996). Zaragoza: Rolde de Estudios Aragoneses, p. 18-24.
- MORET, Hèctor (1997): «Quaderns de la Glera: una experiència d'editar en català a l'Aragó». ARAGÜES, Chusé (ed.): *Autas d'as Primeras Chornadas sobre a Traduzión en o desembolique d'as luengas: o caso de l'aragonés (Conzello de Lo Grau, 6, 7 y 8 d'abiento de 1997)*. Zaragoza: Gara d'Edizions / Instituto de Estudios Altoaragoneses, p. 31-36. Reproduït a BETRIÀ, Esteve (2003): *Circumloquis i remostrons. Quaderns de les Cadolles*, 7. Fraga / Calaceit: Associació Cultural del Matarranya / Institut d'Estudis del Baix Cinca, p. 47-56.
- MORET, Hèctor (1998): *Indagacions sobre llengües i literatura catalanes a l'Aragó*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya / Institut d'Estudis del Baix Cinca, p. 182.
- MORET, Hèctor (1999): «Panorama de la literatura catalana contemporània a l'Aragó». *Ressò de Ponent*, 174 (desembre 1999). Lleida, p. 47-50.
- MORET, Hèctor / QUINTANA, Artur (1995): «La literatura en català a l'Aragó: els darrers vint anys». *Actes del Desè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Frankfurt, 18-25 de setembre de 1994*, 1. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 391-403. Reproduït a QUINTANA, Artur (2007): *Xandra. Estudios aragoneses de luenga e literatura*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya / Institut d'Estudis del Baix Cinca, p. 335-347 (La Gabella, 9).
- NAGORE, Francho (1987): «Literatura en catalán en Aragón». *Gran Enciclopedia Aragonesa*. Apéndice II. Zaragoza: Unali, p. 212-213.
- QUINTANA, Artur (1981): «Literatura en catalán en Aragón». *Gran Enciclopedia Aragonesa*, VIII. Zaragoza: Unali, p. 2073-2074.
- QUINTANA, Artur (1984): «La literatura catalana a l'Aragó». *Els Marges*, 30 (gener 1984). Barcelona, p. 122-125.
- QUINTANA, Artur (1988): «El català a l'Aragó. Balanç de la Democràcia». *Revista de Catalunya*, 19 (maig 1988), p. 44-57.
- QUINTANA, Artur (1990): «La literatura aragonesa en catalán». El Día (abril 1986). BARREIRO, Javier (ed.): *La línea y el tránsito. Monografías sobre cultura aragonesa*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, p. 217-221.

- QUINTANA, Artur (2000): «La Franja com a escenari literari (en els escriptors no franjatins)». *Urc*, 16. Lleida: Ajuntament de Lleida / Regidoria de Cultura, p. 33-37.
- QUINTANA, Artur (2006): «Escritores aragoneses en catalán». *Rolde*. Zaragoza: Rolde de Estudios Aragoneses, 115 (enero-marzo 2006), p. 26-33.
- QUINTANA, Artur (2009): «La lengua catalana en el Bajo Aragón». *Rolde*, 127-128 (octubre 2008-marzo 2009). Zaragoza: Rolde de Estudios Aragoneses, p. 34-43.
- SANCHO, Carles (1987): «La llengua catalana escrita a la Franja». *Sorolla't!*, 2-3 (novembre 1986-gener 1987), p. 309-320.
- SANCHO, Carles (1998): «La literatura catalana a la Franja en els últims vint-i-cinc anys». GIMENO, Mercè / MORET, Hèctor (eds.): *Actes de les Segones Jornades d'Estudi a la Terra Alta*. Batea: Patronat Pro-Batea, p. 309-320.
- SASOT, Mario (2003): «La literatura catalana a l'Aragó: d'un trist ermot cultural a una realitat en ebullició». SISTAC, Ramon (ed.): *De fronteres i mil·lennis: la Franja, any 2001. Jornades Científiques de l'Institut d'Estudis Catalans*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 35-48.
- SASOT, Mario (2009): «La literatura aragonesa en catalán: una realidad en ebullició». *Letras Aragonesas. Centro del libro de Aragón*, 8 (abril 2009). Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Educación, Cultura y Deporte, p. 15-20.
- SISTAC, Ramon (1986): «Publicacions sobre la Franja de Ponent 1983-1985». *Els Marges*, 35 (setembre 1986), p. 96-110.

b) Antologies

- BILIUS, Olaf / EHLS, Tobias / FARIAN, Jenny Petra / HEIM, Walter / KLAUS-SOLER, Olivia Maria / NIEL, Marcel·la / QUINTANA, Artur / WILLE, Christian (1993): *Memòria de la set. Antologia de la nova poesia aragonesa*. Calaceit: Sisalls Edicions (Quaderns de la Glera, 11-12).
- GUINDA, Àngel (2010): *Yin. Poetas aragonesas (1960-2010)*. Tarazona: Olifante. Ediciones de Poesía.
- IBARZ, Mercè (ed.) (2001): *URC (Gent, Terra, Paraules)*, 16. Lleida: Ajuntament de Lleida.
- MORET, Hèctor (1993): *Punt per agulla. Mostra de la narrativa breu contemporània de l'Aragó catalanòfon*. Calaceit: Sisalls Edicions (Quaderns de la Glera, 10).
- PÉREZ, Antonio (1996): *Poesía aragonesa contemporánea*. Zaragoza: Mira.
- QUINTANA, Artur (1884): *La nostra llengua. Gramàtica de llengua catalana*. Zaragoza: Diputació General de Aragón / Departamento de Cultura y Educación (Pa de Casa, 3).

- QUINTANA, Artur (ed.) (1989): *El català a l'Aragó*. Barcelona: Curial (La mata de jonc, 19).
- QUINTANA, Artur (ed.) (2009): *Roda la mola. Poesia del Baix Aragó de llengua catalana dels orígens als nostres dies*. Teruel: Instituto de Estudios Turolenses (Lo Trinquet, 1).
- SANCHO, Carles (ed.) (2007): *Deu anys de «Viles i gents»*. Zaragoza: Gobierno de Aragón. Departamento de Educación, Cultura y Deporte (Literaturas de Aragón. Serie en Lengua Catalana, 16).
- SASOT, MARIO (1995): *Així s'escriu a la Franja (Antologia comentada d'autors de l'Aragó catalanòfon)*. Saragossa: Institut d'Estudis del Baix Cinca / Associació dels Consells de la Franja / Associació Cultural del Matarranya (La Gabella, 3).
- SASOT, MARIO (1995): *Joglars de Frontera. La cançó d'autor a l'Aragó catalanòfon*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Educación y Cultura.
- SASOT, MARIO (2010): *Cobles d'anar i tornar. Dotze anys del Concurs de Cobles Aragoneses en Llengua Catalana de l'Ajuntament de Saragossa*. Calaceit: Iniciativa Cultural de la Franja (Quaderns del Cingle, 5).

c) Antologies que contenen obres d'autors franjatins. Selecció

- Antologia Poètica Universitària 1985* (1986). Barcelona: Proa (Els llibres de l'Ossa menor, 139).
- COLL, Pep (ed.) (2004): *Lletres de la riba tallada. Antologia Literària de l'Alta Ribagorça*. Lleida: Pagès (Lo Marraco, 142).
- COLOMÉ, Jep / ROIG, Albert (ed.) (1997): *Vores de riu*. Barcelona: Columna (Tresmall, 8).
- El riu que parla. Autors i autores de l'Ebre* (2009). El Perelló: Aeditors / Serret.
- L'arbreda ebrenc. Recull de relats* (2010). El Vendrell: March Editors.
- Poetes de l'Ebre. Antologia 2012* (2013). L'Aldea: Poetes de l'Ebre.
- Tren de Val de Zafán. Narracions –Escriptors –Relats* (2011). Zaragoza: Gara d'Edicions (Gara viceVersa, 5).

d) Diccionaris

- BARREIRO, Javier (2010): *Diccionario de Autores Aragoneses Contemporáneos. 1885-2005*. Zaragoza: Diputación Provincial de Zaragoza.
- BROCH, Àlex (ed.) (2008): *Diccionari de la literatura catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana (Diccionaris de l'Enciclopèdia).
- MORET, Hèctor (2009): «Breu Diccionari d'escriptura i escriptors contemporanis en català a l'Aragó». *Alazet*, 21. Huesca: Instituto de Estudios Altoaragoneses, p. 33-72.

MONTCLÚS, Joaquim (2014): *La Franja de Ponent avui: aspectes històrics i jurídics*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 313-337 (Publicacions de la Presidència, 43).

e) Revistes i diaris

Batecs. Trimestral 1988-1995. Fraga: Institut d'Estudis del Baix Cinca.

Desperta, ferro!. Entre 1987-1991 publicà nou números. Tamarit: Consells Locals de la Franja.

La Mañana de la Franja. Setmanal 2001-2007. Lleida.

Sorolla't! Entre 1986-2000 publicà 11 números. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya.

Styli locus. Semestral 2009-. Calaceit: Iniciativa Cultural de la Franja.

Temps de Franja. Mensual 1999-. Calaceit: Iniciativa Cultural de la Franja.

2. Autors

ALBESA, David (2003): *Quin món més bèstia*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya / Institut d'Estudis del Baix Cinca (Quaderns de les Cadolles, 5).

ANDREU, Carles (2004): *La mort del pare i mare*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya (Lo Trull, 13).

ANTOLÍ, Susana (2004): *Deliri d'amor*. Fraga / Calaceit: Institut d'Estudis del Baix Cinca / Associació Cultural del Matarranya (Quaderns de les Cadolles, 10).

ANTOLÍ, Susana (2005): *Memòries d'un altre segle. Vivències d'Angelina Biel Mateu*. Alcañiz / Calaceit: Centro de Estudios Bajoaragoneses / Associació Cultural del Matarranya (Memorias bajoaragonesas, 5).

ANTOLÍ, Susana (2006): *Tornem a ser menuts*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Cultura y Deporte (Literaturas de Aragón. Serie en Lengua Catalana, 17).

ANTOLÍ, Susana (2015): *Senderes de gebre. Beseit 1778*. Teruel: Instituto de Estudios Turolenses (Lo Trinquet, 6).

BARQUÍN, Susanna (2004): *L'aventura del desig*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Educación, Cultura y Deporte (Literaturas de Aragón. Serie en Lengua Catalana, 13).

BEAN, Andresseta / BEAN, Pepeta (2011): *Teatro fragatí, en fragatí*. Fraga: Amics de Fraga, s.n.

BETRIÀ, Esteve [Moret, Hèctor] (2003): *Circumloquis i remostrons*. Fraga / Calaceit: Associació Cultural del Matarranya / Institut d'Estudis del Baix Cinca (Quaderns de les Cadolles, 7).

- BLANC, Miquel (2001): *Històries i romanços (Calaceit entre 1889 i 1930)*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya (Lo Trull, 10).
- BOSQUE, Tomàs (2010): *Melodia Provençal. Poesia, música i prosa*. Calaceit: Iniciativa Cultural de la Franja (Quaderns del Cingle, 2010).
- CARRÉGALO, Josep Anton (2002): *A soca d'orella*. Calaceit / Fraga: Associació Cultural del Matarranya / Institut d'Estudis del Baix Cinca (Quaderns de les Cadolles, 1).
- CARRÉGALO, Josep Anton (2002): *Espurnes*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya (Lo Trull, 11).
- CHAUVELL, Josep Anton (1986): *L'home de França*. Zaragoza: Departamento de Educación y Cultura (Pa de casa, 4).
- CHAUVELL, Josep Anton (1988): *Bo per a contar*. Barcelona: Sírius.
- CHAUVELL, Josep Anton (1991): *Guardeu-vos de la nit del cel encès*. València: Lleida: Eliseu Climent (Narrativa 3 i 4, 26).
- CHAUVELL, Josep Anton (1995): *La flor del ram*. Lleida: Pagès editors (Lo Marraco, 6).
- CHAUVELL, Josep Anton (1996): *Hereus de la casa cremada*. Lleida: Pagès editors.
- CHAUVELL, Josep Anton (1998): *El temps de color pà·lid*. Lleida: Pagès editors (Lo Marraco, 35).
- CHAUVELL, Josep Anton (2000): *Terra Verge*. Lleida: Pagès editors (Lo Marraco, 71).
- CHAUVELL, Josep Anton (2003): *Estimàvem Celentano*. Lleida: Pagès editors (Lo Marraco, 118).
- CHAUVELL, Josep Anton (2010): *Divuit anys. Vivències d'un escriptor des dels marges*. Lleida: Pagès editors (Proses, 51).
- CHAUVELL, Josep Anton (2014): *La llengua de les sirenes; reflexions sobre el català a l'Aragó i altres anècdotes de fronteres*. Lleida: Pagès editors.
- CÒNSUL, Isidor (2004): *En el nom del pare*. Fraga / Calaceit: Associació cultural del Matarranya / Institut d'Estudis del Baix Cinca (Quaderns de les Cadolles, 12).
- CÒNSUL, Isidor (2008): *Tractat de geografia*. Barcelona: Empúries (Narrativa, 328).
- ENJUANES, José (2010): *Un ball per la República. La vida d'un home d'Alcampell, a la Llitera, durant el segle XX*. Lleida: Pagès editors (Guimet, 129).
- ESPLUGA, Josep Lluís (2004): *Urbilatèria*. Fraga / Calaceit: Institut d'Estudis del Baix Cinca / Associació Cultural del Matarranya (Quaderns de les Cadolles, 11).
- ESPLUGA, Josep Lluís (2005): *Planeta Franja. El trencaclosques del català a l'Aragó*. Lleida: Pagès editors (Argent viu, 79).
- ESPLUGA, Josep Lluís (2008): *Com embolicar la Franja en una fulla de pi*. Lleida: Pagès editors (Quaderns del Cingle, 1).

- ESPLUGA, Josep Lluís / CAPDEVILA, Arantxa (1995 / 1996²): *Franja, frontera i llengua. Conflictes d'identitat als pobles de l'Aragó que parlen català*. Lleida: Pagès editors (Guimet, 8).
- FEBAS, Maria Pilar (1990): *Estampes mequinensanes*. Tarragona: autor, s.n.
- FEBAS, Maria Pilar (1995): *La mostra de l'olivera*. Tarragona: El Mèdol.
- GALAN, Josep (1983): *Mort a l'Almodí*. Fraga: Ajuntament de Fraga.
- GIL, Francesc (2013): *Menú: la cuina del cor*. Teruel: Instituto de Estudios Turolenses (Lo Trinquet, 5).
- GIMENO, Mercè (2012): *Calaceitanes. 31 dones del segle XXI*. Calaceit: Gràfiques del Matarranya (Els llibres de la Vallrovira, 1).
- GRÀCIA, Josep Miquel (2002): *Davall d'una olivera*. Calaceit / Fraga: Associació Cultural del Matarranya / Institut d'Estudis del Baix Cinca (Quaderns de les Cadolles, 2).
- GRÀCIA, Josep Miquel (2004): *Finestrons i finestretes*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya.
- GRÀCIA, Josep Miquel (2005): *Fets i temps de la Codonyera*. Calaceit: Ajuntament de la Codonyera / Associació Cultural del Matarranya. (Lo Trull, 15).
- GRÀCIA, Josep Miquel (2005): *Reflexions i abstraccions*. Zaragoza: Diputacion Provincial de Zaragoza (Veruela Poesía, 10).
- GRÀCIA, Josep Miquel (2005): *Vers a vers a Barcelona*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Educación, Cultura y Deporte (Literatura de Aragón. Serie en Lengua Catalana, 15).
- GRÀCIA, Josep Miquel (2007): *Dietari en groc*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Educación, Cultura y Deporte (Literaturas de Aragón. Serie en Lengua Catalana, 18).
- GRÀCIA, Josep Miquel (2008): *Si les pedres parlaren Si las piedras hablaran* Calaceit: Associació Cultural del Matarranya (Lo Trull, 18).
- GRÀCIA, Josep Miquel (2010): *Pasqual Andreu, lo Florit (Lo Floro en vers)*. Teruel: Instituto de Estudios Turolenses (Lo Trinquet, 3).
- HERNÁNDEZ, Silvestre (2004): *Aigües tèrboles*. Barcelona: Columna.
- HERNÁNDEZ, Silvestre (2008): *El manuscrit de Wadi al-Almar*. Barcelona: Viena.
- IBARZ, Mercè (1993, 1994²): *La terra retirada*. Calaceit: Sisalls Edicions (Quaderns de la Glera, 8-9).
- IBARZ, Mercè (1995): *La palmera de blat*. Barcelona: Quaderns Crema.
- IBARZ, Mercè (2002): *A la ciutat en obres*. Barcelona: Quaderns Crema.
- IBARZ, Mercè (2005): *Febre de carrer*. Barcelona: Quaderns Crema.
- IBARZ, Mercè (2010): *No parlis de mi quan me'n vagi*. Barcelona: Empúries.
- IBARZ, Mercè (2013): *Vine com estàs*. Barcelona: Proa (A tot vent, 583).
- JASSÀ, Teresa (2001): *L'armariet i altres narracions*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya (Lo Trull, 9).

- JASSÀ, Teresa (1992, 2010²): *Eixam de poemes*. Calaceit: Sisalls Edicions (Quaderns de la Glera, 7).
- LARRÈGOLA, Agustí (2005): *Solc Dret. Trilogia. Lo solc dret. Lo solc tort. La entera*. Estopanyà.
- LLERDA, Antoni Francesc (2006): *Toni Llerda, terra i llengua. Biografia, fets i escrits d'Antoni Llerda Juan*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya (Lo Trull, 17).
- LLOP, Merxè (2010): *Ressó en l'obscuritat*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Eudcación, Cultura y Deporte (Literaturas de Aragón. Serie en Lengua Catalana, 21).
- LOMBARTE, Desideri (1987): *Pena-roja i Vallibona, pobles germans*. Zaragoza: Diputación General de Aragón / Departamento de Culura y Educación (Pa de casa, 5).
- LOMBARTE, Desideri (1987): *Romanços de racó de foc i poemes de vida i mort*. Zaragoza: Diputación General de Aragón / Departamento de Cultura y Educación (Pa de casa, 6).
- LOMBARTE, Desideri (1991): *A l'ombra de les roques del Masmut*. Calaceit: Associació de Consells Locals de la Franja / Associació Cultural del Matarranya / Institut d'Estudis del Baix Cinca (Quaderns de la Glera, 1).
- LOMBARTE, Desideri (1992): *Teatre inèdit*. Calaceit: Sisalls Edicions (Quaderns de la Glera, 5-6).
- LOMBARTE, Desideri (1993): *Sentències comentades. Voldria ser...* Calaceit: Associació Cultural del Matarranya (Lo Trull, 1).
- LOMBARTE, Desideri (1995): «A ti no te conozco». *Boletín del Centro de Estudios Bajoaragoneses*, VII. Alcañiz: Centro de Estudios Bajoaragoneses, p. 199-213.
- LOMBARTE, Desideri (1995): *Cartes a la molinera. La bona vida i la mala bava*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya (Lo Trull, 3).
- LOMBARTE, Desideri (1995): *Romanços mai contats. Boires i borrimis*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Educación y Cultura (Literaturas de Aragón. Serie en Lengua Catalana, 8).
- LOMBARTE, Desideri (1997, 2008²): *Memòries d'una desmemoriada mula vella*. Barcelona: Sírius.
- LOMBARTE, Desideri (1999): *Miracles de la Mare de Déu de la Font i Altres Poesies Esparses*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya (Lo Trull, 5).
- LOMBARTE, Desideri (2000): *Ataüllar el món des del Molinar. Antologia lírica*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya (Lo Trull, 7).
- LOMBARTE, Desideri (2001): *Epistolari Desideri Lombarte (1981-1989)*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya (Lo Trull, 8).
- LOMBARTE, Desideri (2010): *Les aventures del sastre Roc d'Arça*. Teruel: Instituto de Estudios Turolenses (Lo Trinquet, 4).

- LÓPEZ, Marià (1992): *Vores*. Calaceit: Sisalls Edicions (Quaderns de la Glera, 4).
- LÓPEZ, Marià (1993): *Seniències comentades. Voldria ser...* Calaceit: Associació Cultural del Matarranya (Lo Trull, 1).
- LÓPEZ, Marià (1996): *Lo poble i les circumstàncies*. Lleida: Pagès editors (Biblioteca de la Suda, 21).
- LÓPEZ, Marià (2003): *Elements*. Fraga / Calaceit: Institut d'Estudis del Baix Cinca / Associació Cultural del Matarranya (Quaderns de les Cadolles, 4).
- MICOLAU, Juli (1997). *Manoll*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Educación, Cultura y Deporte (Literaturas de Aragón. Serie en Lengua Catalana, 10).
- MICOLAU, Juli (2001): *Esfera (Traspunt en la serena)*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya (Lo Trull, 8).
- MICOLAU, Juli (2008): *D'un sol esclop*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Educación, Cultura y Deporte (Literaturas de Aragón. Serie en Lengua Catalana, 2008).
- MICOLAU, Juli (2009): *La venda de l'Hereva*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Educación, Cultura y Deporte (Literaturas de Aragón. Serie en Lengua Catalana, 20).
- MICOLAU, Juli (2014): *Àtic antic*. München: Editorial United p.c.
- MOMBLANT, Marta (2009): *Fora de temps, fora de lloc*. Teruel: Instituto de Estudios Turolenses (Lo Trinquet, 2).
- MONCADA, Jesús (1973, 1981²). *Històries de la mà esquerra*. Barcelona: Gràfiques Diamant.
- MONCADA, Jesús (1985): *El cafè de la granota i altres narracions*. Barcelona: La Magrana (Les ales esteses, 24).
- MONCADA, Jesús (1988): *Camí de sirga*. Barcelona: La Magrana (Les ales esteses, 39).
- MONCADA, Jesús (1992): *La galeria de les estàtues*. Barcelona: La Magrana (Les ales esteses, 49).
- MONCADA, Jesús (1997): *Estremida memòria*. Barcelona: La Magrana (Les ales esteses, 76).
- MONCADA, Jesús (2000): *Calaveres atònites*. Barcelona: La Magrana (Les ales esteses, 87).
- MONCADA, Jesús (2003): *Cabòries estivals*. Fraga / Calaceit: Institut d'estudis del Baix Cinca / Associació Cultural del Matarranya (Quaderns de les Cadolles, 3).
- MONCADA, Jesús (2011): *Dibuixos i caricatures de Jesús Moncada*. Lleida: Pagès editors.
- MONCLÚS, Joaquim (1984): *La Franja de Ponent, avui*. Barcelona: El Llamp.
- MONCLÚS, Joaquim (1999): *La catalanitat de la Franja de Ponent. Crònica de vint anys*. Barcelona: Thessàlia.

- MONCLÚS, Joaquim (2012): *El Matarranya. Crònica de viatge*. Cabrera de Mar: Galerada.
- MONCLÚS, Joaquim (2014): *La Franja de Ponent: aspectes històrics i jurídics*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Publicacions de la Presidència, 43).
- MORET, Hèctor (1987): *Pentagrama*. Barcelona: Columna.
- MORET, Hèctor (1988): *Parella de negres*. Barcelona: Columna.
- MORET, Hèctor (1992): *Ròssecs*. Cerdanyola del Vallès: Ajuntament de Cerdanyola del Vallès.
- MORET, Hèctor (1993): *Al cul del sac trobarem les porgueres*. València: Edicions Alfons el Magnànim (Poesia, 19).
- MORET, Hèctor (1996): *Antídots*. València: Eliseu Climent (Poesia 3i4, 87).
- MORET, Hèctor (1998): *Tèps pervers*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Educación, Cultura y Deporte (Literaturas de Aragón. Serie en Lengua Catalana, 11).
- MORET, Hèctor (2004): *In nuce. Antologia poètica*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya (Lo Trull, 14).
- MORET, Hèctor (2006): *Camp clos / Campo cercado. Obra poètica*. Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza (Caxón de sastre, 19).
- QUINTANA, Artur (2003): *La Vall de Balat. (Memòria de l'Aragó 1948-2003)*. Calaceit / Fraga: Associació Cultural del Matarranya / Institut d'Estudis del Baix Cinca (Quaderns de les Cadolles, 6).
- RAJADELL, Lluís (1992): *Tret de la memòria*. Calaceit: Sisalls Edicions (Quaderns de la Glera, 3).
- RAJADELL, Lluís (2003): *A la vora del riu*. Calaceit / Fraga: Associació Cultural del Matarranya / Institut d'Estudis del Baix Cinca (Quaderns de les Cadolles, 8).
- RAJADELL, Lluís (2003): *Mort al monestir*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya (Lo Trull, 12).
- RAJADELL, Lluís (2007): *L'any de la gelada*. Alcañiz: Repavalde (Lo Puig, 2).
- RICART, Francesc (2009): *Escrits contra l'erm. Aspiracions des de la Franja*. Calaceit: Iniciativa Cultural de la Franja (Quaderns del Cingle, 3).
- SAN MARTÍN, Josep (1994): *Joan Majoles*. Lleida: Pagès editors.
- SAN MARTÍN, Josep (1999): *Reculls d'incerta vida*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Educación, Cultura y Deporte (Literaturas de Aragón. Serie en Lengua Catalana, 12).
- SAN MARTÍN, Josep (2000): *Crònica d'un crepuscle*. Lleida: Pagès editors (Lo Marraco, 67).
- SERÉS, Francesc (2000): *Els ventres de la terra*. Barcelona: Columna.
- SERÉS, Francesc (2001): *L'arbre sense tronc*. Barcelona: Quaderns Crema (Clàssica, 469).

- SERÉS, Francesc (2002): *Una llengua de plom*. Barcelona: Quaderns Crema.
- SERÉS, Francesc (2003): *De fèms i de marbres*. Barcelona: Quaderns Crema (Biblioteca Mínima, 136).
- SERÉS, Francesc (2006): *La força de la gravetat*. Barcelona: Quaderns Crema (Biblioteca Mínima, 156).
- SERÉS, Francesc (2008): *Caure amunt. Muntaner, Llull, Roig*. Barcelona: Quaderns Crema (Biblioteca Mínima, 170).
- SERÉS, Francesc (2009): *Contes russos. Traducció del rus d'Anastàsia Màxímovna*. Barcelona: Quaderns Crema (Biblioteca Mínima, 175).
- SERÉS, Francesc (2014): *La pell de la frontera*. Barcelona: Quaderns Crema (D'un dia a l'altre, 42).
- SISTAC, Ramon (2009): *Menú de degustació. Opinions nutricional sobre la cuina de la llengua*. Calaceit: Iniciativa Cultural de la Franja (Quaderns del Cingle, 4).
- TERÈS, Carles (2011, 2013²): *Licantropia*. Zaragoza: Gobierno de Aragón. Departamento de Educación, Cultura y Deporte (Literaturas de Aragón. Serie en Lengua Catalana, 22).
- TERRADO, Xavier (2004): *Diàleg de la cordialitat*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Educación, Cultura y Deporte (Literaturas de Aragón. Serie en Lengua Catalana, 14).
- VALLÈS, Edmon (1980): *Dietari de guerra. 1938-1939*. Barcelona: Edicions 62 (L'Escorpí. Idees, 14).
- ZAPATER, Mari (2002): *Encara rai ...! Les vint i una falòria*. Fraga: Institut d'Estudis del Baix Cinca (Fogaril i Calaixera, 1).

3. Treballs sobre autors

- ACÍN, Ramón (ed.) (2005): *Jesús Moncada. Su universo literario*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Educación, Cultura y Deporte.
- BAYO, Emili / BIOSCA, Mercè (1992): *Guia de lectura de Jesús Moncada*. Barcelona: La Magrana (L'Esparver. Llegir, 34).
- BIOSCA, Mercè (2009): «Fraseologismes d'àmbit fluvial en l'obra de Jesús Moncada». MORET, Hèctor (ed.): *Llengües i fets, actituds i franges. Miscel·lània de treballs etnològics, filològics i lingüístics oferts a Artur Quintana i Font*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya / Institut d'Estudis del Baix Cinca, p. 43-55 (La Gabella, 10).
- CAMPS, Christian (ed.) (2010): *La narrativa de Mercè Ibarz*. Péronnas: Les Éditions de la Tour Gile (Collection Catalane).
- CRAMERI, Kathryn (ed.) (2011): *Where the Rivers meet: Jesús Moncada*. Nottingham: Five Leafs Publications / Anglo-Catalan Society.

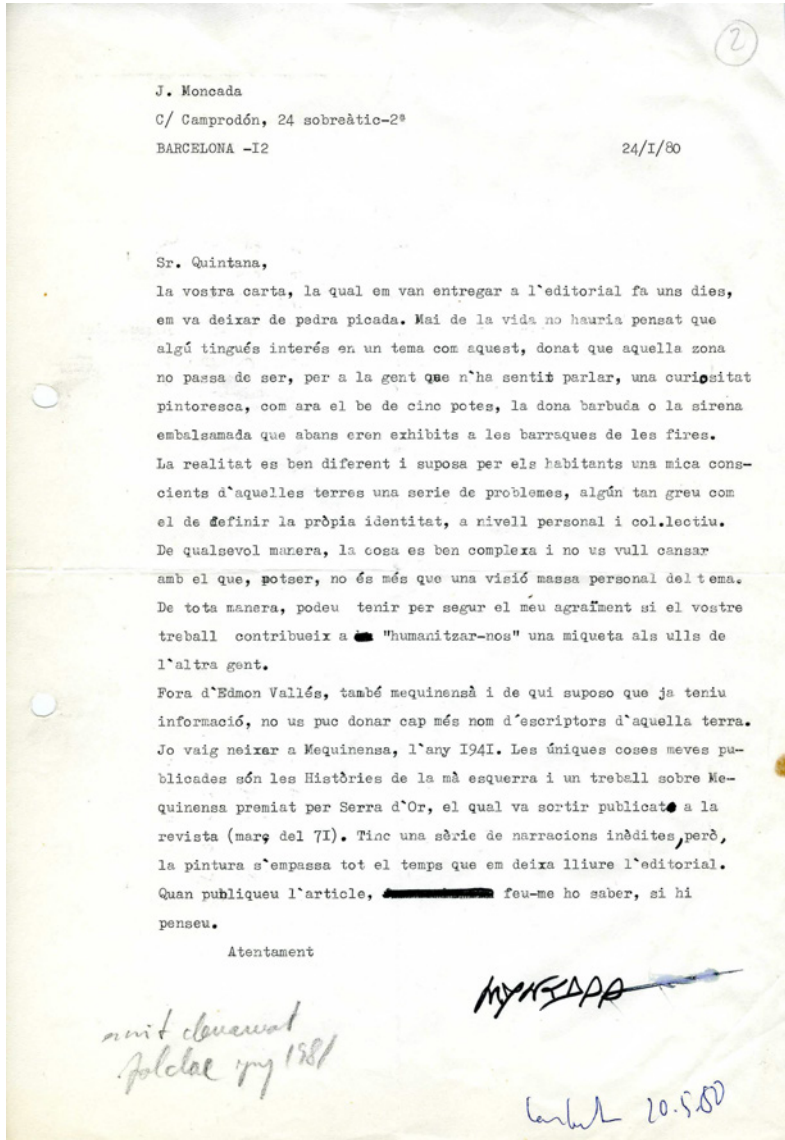
- GIMENO, María Dolores (2009): «*La veu dels marges a Epistolari de Desideri Lombarte (1981-1989)*». MORET, Hèctor (ed.): *Llengües i fets, actitud i franges. Miscel·lània de treballs etnològics, filològics i lingüístics oferta a Artur Quintana i Font*. Calaceit: Institut d'Estudis del Baix Cinca / Associació Cultural del Matarranya, p. 187-204 (La Gabella, 10).
- GIRALT, Javier (2000): «*L'home de França de Josep Antoni Chauvell*». *Alazet*, 12, p. 69-112.
- JANÉ, Òscar (2008): «Literatures a través de la Franja - Jesús Moncada i Artur Quintana». PONS, Arnau / SKRABEC, Simona (eds.): *Carrers de frontera: passatges de la cultura alemanya a la cultura catalana*, II. Barcelona: Institut Ramon Llull, p. 144-153.
- MARTÍNEZ, Michel (2016): «Hèctor B. Moret, un poeta aragonès de llengua catalana». *Revue d'Études Catalanes*, 2, p. 67-81.
- MORET, Hèctor (1996-1997): «Lèxic de la navegació fluvial en l'obra de Jesús Moncada». *Archivo de Filología Aragonesa*, LII-LIII, p. 179-220.
- MORET, Hèctor (1998): «Literatura catalana en Aragón; Jesús Moncada y Desideri Lombarte». *Actas del II Encuentro «Villa de Benasque» sobre Lenguas y Culturas Pirenaicas. Benasque (Huesca), 1-4 de septiembre de 1998*. Zaragoza: Gobierno de Aragón / Departamento de Educación Cultura y Deporte, p. 123-138.
- MORET, Hèctor (ed.) (2006): *Batec a Batec. Miscel·lània de treballs oferts en honor de Josep Galan i Castany*. Calaceit: Institut d'Estudis del Baix Cinca / Associació Cultural del Matarranya (La Gabella, 8).
- MORET, Hèctor (ed.) (2006): *URC. Cròniques del cerç i la garbinada. Recepció i projecció de l'obra de Jesús Moncada*, 21. Lleida: Institut Municipal d'Acció Cultural de Lleida / Pagès editors.
- MORET, Xavier (2005): *Jesús Moncada*. Barcelona: Associació d'Escriptors en Llengua Catalana (Retrats, 7).
- QUINTANA, Artur (1983): «La llengua de Jesús Moncada». *Boletín del Centro de Estudios Bahoaragoneses*, 4-5. Alcañiz: Centro de Estudios Bajoaragoneses, p. 225-238. Reproduït a QUINTANA, Artur (2007): *Xandra. Estudios aragoneses de luenga e literatura*. Calaceit: Institut d'Estudis del Baix Cinca / Associació Cultural del Matarranya, p. 383-403.
- QUINTANA, Artur (1998): «La poesia d'Hèctor B. Moret». *Alazet*, 10, p. 109-128. Reproduït a QUINTANA, Artur (2007): *Xandra. Estudios aragoneses de luenga e literatura*. Calaceit: Associació Cultural del Matarranya / Institut d'Estudis del Baix Cinca, p. 405-430 (La Gabella, 9).
- QUINTANA, Artur (2004): «Hèctor Moret i l'actual literatura catalana a l'Aragó». CAMPS, Christian / ARNAU, Pilar (eds.): *Col·loqui Europeu d'Estudis Catalans*.

(*La literatura de la democràcia*), II. Montpellier: Centre d'Études et Recherches Catalanes / Université de Montpellier II / Association Française des Catalanistes, p. 217-227.

QUINTANA, Artur (2006): «Hèctor B. Moret: antinomia entre la palabra y el gesto». MORET, Hèctor: *Camp clos / Campo cerrado. Obra poètica*. Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza, p. 7-66 (Caxón de sastre, 19).

Sorolla't! Homenatge a Desideri Lombarte (1937-1989), 7 (abril 1990). Calaceit: Associació Cultural del Matarranya.

Apendix documental: Correspondència entre Jesús Moncada i Artur Quintana

vull agrair-te les dues cartes que has escrit a la GEC demanant que se m'inclogui al Suplement.

Aquí et deixo dues cançons populars mequinensanes; fes-ne el que vulguis.

A Fraga en diuen barral;
a la Granja, cantereta. ↓
A Faió en diuen pitxell
i, a Mequinensa, argoleta ↑

Cançó per a despertar el peu

Peu, desperta
que anirem a Xerta.
Veurem senyores
que van a bodes
i si no les veiem
ens en tornarem.

(De menuts, ens la cantàvem
mentre ens feien massatge al peu
adormit a fi d'activar la circu-
lació de la sang)

A reveure

He canviat d'adreça:

J. Moncada

Torrent de l'Olla, 155-157, 3er, 2º

BARCELONA -12

Barcelona, 1 de març del 2002

Benvolgut Artur,

vaig rebre ahir la carta en la qual em proposes escriure la presentació del catàleg de l'exposició de fotografies de Tomàs Riva sobre l'emigració aragonesa de la postguerra. Agraïxo a la gent del CESBA que hagin pensat en mi, però no puc acceptar l'encàrrec. Per traduir *El comte de Montecristo* al català vaig haver d'arraconar més d'un any la novel·la que tenia mig embastada; ara que, finalment, he pogut ficar-m'hi de ple, no vull dispersar els esforços en altres feines.

D'altra banda, aquest és un tema del qual només tinc un coneixement molt superficial. La meva experiència personal no hi té res a veure. Malgrat el que dius, jo mai no m'he considerat un emigrant. Per a mi, anar de Mequinensa a Barcelona no va suposar cap desarrelament, no vaig moure'm de casa.

Una salutació ben cordial

